

גרם כיבוי בשבת ויום טוב

הרב שוקי מאירסון

במשנה במסכת שבת דנו מה מותר לעשות בכדי לעצור דליקה בשבת:

ועושיין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכביין את הדליקה. (משנה שבת טז,ה)

חכמים ורבי יוסי נחלקו האם מותר לגרום לכיבוי האש ב'גרמא', פעולה עקיפה – הנחת כלי חרס חדשים מלאים מים, שיתבקעו ויכבו אותה. לדעת חכמים הדבר מותר, ולדעת רבי יוסי אסור.

במשנה האחרונה בפרק כירה מובא דין, שנראה שעוסק במקרה דומה:

”נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות. ולא יתן לתוכו מים מפני שהוא מכבה.”

ובגרמא נשאל האם משנתנו היא דווקא כרבי יוסי שאוסר גרמא? וכנראה מפרשים את המקרה הזה, של נתינת מים בכלי שמתחת לנר, כגרם כיבוי שאסור לדעתו ומותר לדעת חכמים. והשיב רב אשי:

”אפילו תימא רבנן, שאני הכא מפני שמקרב את כיבויו” (שבת מז:)

היינו, לדברי רב אשי במקרה זה אף חכמים יאסרו משום שמקרב את כיבויו, וזהו מקרה חמור יותר.

סוגיה זו יכולה לתת פתח להבין את הגדרים והגבולות של מה שנקרא 'גרמא', כי למסקנת הסוגייה, נתינת מים תחת הנר אינה גרמא אלא ממש פעולה של קירוב כיבוי.

שיטת רש"י ותוס'

הסביר רש"י:

”מתניתיין אפילו לרבנן, דלא דמי לגרם כיבוי, דהתם כי מטי דליקה לכלים - דליקה הוא דפקע להו, וגרמא בעלמא הוא, אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר - מכבה ממש הוא, וגזירה מבעוד יום אטו משחשכה” (שבת מז:)

ש ע ר י ם

וכן בד"ה שאחרי כן:

"שמקרב את כיבוי - זימן כיבוי להדיא, והוה ליה מכבה ממש אי הוה יהיב ליה בשבת."

רש"י מסביר שבמקרה של המשנה מדובר בכיבוי "ממש" כאשר נותן בשבת מים תחת הנר. אולם לא לגמרי ברורה כוונתו. נראה להסביר, שמחלק בין מצב שבו נתן מים בכלי חרס והאש המלחכת עצמה שברה את הכלים וגרמה לכיבוי. היינו כוח אחר מעורב במלאכת הכיבוי. אם האש לא הייתה שוברת את כלי החרס אזי המים שבכלים לא היו מכבים את האש ולכן זו גרמא. אבל במקרה שלנו, שבו הניצוצות נופלים ישירות לתוך המים, אין כוח אחר שמעורב בכיבוי ולכן זה כיבוי ממש.

בהמשך דבריו מוסיף רש"י גדר נוסף: "זימן כיבוי להדיא". היינו הוא מעוניין שיכבו הניצוצות במים לכן יש בנתינת המים מתחת הנר כיבוי ממש. עולה מכאן שיש גדר נוסף על מנת שייחשב האדם למכבה: אם הוא מעוניין ומתכנן את הכיבוי.

בכל אופן נראה מדבריו של רש"י שעצם נתינת המים מתחת לנר נחשבת כיבוי למרות שהניצוצות יפלו למים מאוחר יותר.

התוספות על אתר הציעו הסבר אחר. לדבריהם יש אפשרות שבעצם זמן נתינת המים תחת הנר תבצע פעולת הכיבוי:

"ואיכא למיחש שמא יבא לידי כיבוי שיתחיל ליתן המים קודם נפילת הניצוצות וקודם גמר הנתינה יפלו ומכבה בידים או שייגביה הכלי עם המים כנגד הניצוצות"

לדברי התוספות אי אפשר לומר שעצם השארת כלי עם מים שלאחר מכן נפלו לתוכו ניצוצות נחשב לכיבוי, אלא החשש שבעקבותיו אסרו לשים מים תחת הנר הוא שמא בזמן פעולת הנחת הכלי עם המים יתרחש כיבוי.

אמנם בתוספות כתבו שרש"י אף הוא מודה לדבריהם, אך לכאורה לולי דמסתיפנא היה אפשר להוכיח שרש"י אינו מודה לדבריהם וסובר שקירוב זמן הכיבוי של הניצוצות, גם כאשר הוא מתבצע לאחר זמן, נחשב לכיבוי ממש. מכיוון שזו שיטתו שקיצור זמן הבעירה נחשב לכיבוי ולא לגרם כיבוי.

ש ע ר י ם

בפרק במה מדליקין איתא במשנה (כ"ט):

"לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל
שתהא מנטפת."

מסבירים בגמרא שסיבת האיסור היא דילמא "אתי לאסתפוקי מיניה". האיסור לשים כלי
עם שמן שמטפטף לתוך הנר הוא שמא יקח שמן מהכלי. הסוגיא לא מסבירה מה הבעיה
להסתפק מהשמן אך רש"י כתב שם:

"וטעמא משום גזרה, שמא יסתפק הימנו, וכיון שהקצהו לנר חייב משום
מכבה"¹

רש"י סובר שאם אדם מסתפק מהשמן שבשפופרת הוא נחשב למכבה למרות שלכאורה
הוא לא משפיע כעת על הנר בכלל ורק גורם לכך שהאש תיכבה מוקדם יותר, ובכל זאת
"**חייב** משום מכבה".

תוספות על אתר לא הסבירו את שיטתם, אבל במסכת ביצה על הא דאיתא התם בסוגיה
קשורה:

"הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, והמסתפק ממנו חייב משום מכבה"
(ביצה כב:)

כתבו:

"אינו רוצה לומר מפני שממהר כבוי, דלא הוי אלא גרם כבוי. וגרם כבוי ביום
טוב שרי אף על פי שממהר כבוייה, ובשבת נמי אינו חייב אלא היינו טעמא
הואיל דבאותה שעה שהוא מסתפק ממנה מכבה קצת ומכסה אורו. דלא יכול
לאנהורי כולי האי כי איכא שמן מועט בנר ולכך נראה ככבוי"

המסתפק חייב משום מכבה לדברי התוספות משום שהוא משפיע באופן מידי על גובה
הלהבה שבנר. תוספות נאמנים לשיטתם שאי אפשר לקרוא לקיצור זמן הבעירה- כיבוי
אלא גרם כיבוי. לעומתם רש"י ובהשמן נמצא מחוץ לנר בכלי קיבול נפרד ורק מטפטף
לתוכו.

¹ יש להבין מדוע רש"י פתח במוקצה וסיים במכבה ועיין פני יהושע שביקש לתרץ.

שערים

עדיין קשה לשיטת התוספות מדוע אסור להסתפק מהשמן שבשפופרת. ניתן לומר דסברי כדכתב הרמב"ם שהשמן אסור משום מוקצה ולכן גזרו שמה שישתפק מהשמן שבשפופרת². וכן ניתן לומר כמו שהביא המלאכת שלמה מדברי האבודרהם, שהאיסור הוא משום שהביצה מונחת על הנר, וכאשר יבוא להסתפק ממנה יענע וירעיד הנר ואסור משום מכבה. ואף לפי הסבר זה לא מוכח ממשנתנו שיש איסור מכבה כאשר מסתפק מהשמן ועל ידי זה מקצר את זמן הבעירה.

שיטת הרא"ש

הרא"ש במסכת ביצה (פרק ב' סימן י"ז) כתב על הסוגיה הנזכרת ואלו דבריו:

"ומיהו ההיא דשפופרת על פי הנר דאסור (שבת דף כט ב) דלמא אתי לאיסתפוקי מניה היינו על כרחך מפני שממהר כיבוי שאינו מכחיש מאור הנר כלל שהרי הנר לעולם מלא שמן כי מן השפופרת מטפטף תמיד לאור הנר אף אם יסתפק מעט משמן שבתוך השפופרת אינו מכחיש מאור הנר. הלכך נראה לי טעמא דמסתפק מן הנר משום שממהר כיבוי. ואף רבנן דרבי יוסי מודו בהאי גרם כיבוי דחייב. דעד כאן לא פליגי התם אלא משום דאינו נוגע בדבר הדולק אלא עושה דבר חוצה לו הגורם את הכיבוי כשתגיע שמה הדליקה. אבל הכא השמן והפתילה שתיהן גורמים את הדליקה והממעט מאחד מהן וממהר את הכיבוי חייב והיינו טעמא דנותן שמן בנר משום דמאריך בהבערתו. דאילו לא נתן שמן בנר היה כבה כשיכלה השמן שבנר. ומה שהוא דולק מכאן ואילך הוי כאילו הוא הדליקו. וכן לענין כיבוי נמי ממהר הכיבוי על ידי שנסתפק מן הנר הוי כאילו כבה הוא"

לדברי הרא"ש, החסרת השמן מהנר נחשבת לכיבוי מפני ש"השמן והפתילה שתיהן גורמים את הדליקה והמעט מאחד מהן וממהר את הכיבוי חייב". היינו, השמן והפתילה נחשבים לחלק מהאש עצמה וכל נגיעה בהם בעצם ממעיטה את האש. לא כתוספות שמדברים על כך שההסתפקות עלולה להביא לפגיעה בלהבה באופן מיידי, אלא שהמעטת משך זמן הבעירה העתידי היא עצמה כיבוי.

² ויש להבין מדוע שיגזרו גזירה משום מוקצה, וכן ניתן לומר ברמב"ם שסובר שיש גם בעיה של כיבוי וגם בעיה של מוקצה אך ראו פרי מגדים ופני יהושע שלא סוברים כך.

שערים

בהלכות יום טוב כתב הטור בסימן תקי"ד:

”נר של שעוה שרוצה להדליקו ביי”ט וחס עליו שלא ישרף כולו יכול ליתן סביביו דבר המונע מלישרף בענין שיכבה כשיגיע שם דגרים כבוי מותר”

ונראה מדבריו שהתיר לקחת את הנר הדולק ולהניחו בתוך כלי עם מים ולאחר זמן כשיגיע הנר לגובה המים ייכבה. פעולה זו נחשבת לדברי הטור 'גרים כבוי'. ויש להקשות הרי לא יעלה על הדעת שהטור חולק על אביו הרא"ש ובוודאי שהם מסכימים. אם כן, מה החילוק בין הפעולה שהתיר הטור שבוודאי מקצרת את זמן הבעירה, לבין מסתפק מן השמן שבנר שגם כן מקצרת את זמן הבעירה ונחשבת לדברי הרא"ש לכיבוי ממש?

כתב הבית יוסף:

”וכך הם דברי רבינו שלא מצא תיקון לנר של שעוה אלא לתת סביביו דבר המונע מלישרף קודם שידליקנה כמו שנראה מדקאמר נר של שעוה שרוצה להדליקו ביום טוב משמע דכשרוצה להדליקו ועדיין לא הדליק מיירי אבל אם היתה דלוקה כבר אינו יכול לעשות שום תיקון וכן משמע מדברי הרא"ש שכתבתי”

הבית יוסף דקדק בדברי הטור וכתב שלא התיר לשים את הנר דולק בתוך המים אלא רק לפני הדלקתו. לדברי הבית יוסף אין שום סתירה בין דברי הרא"ש והטור. שבאמת לא התירו אלא לפני ההדלקה לשים את הנר בתוך המים, אבל לאחר ההדלקה אין שום היתר לקצר את משך הבעירה.

וכן פסק בשולחן ערוך שם:

”נר של שעוה שרוצה להדליקו ביום טוב וחס עליו שלא ישרף כולו, יכול ליתן סביבו קודם שידליקנו דבר המונע מלישרף, בענין שיכבה כשיגיע שם”

השו"ע פסק על פי האופן שהסביר את דברי הטור שמותר להניח את הנר בתוך המים אך ורק לפני ההדלקה.

וכתב עליו המגן אברהם:

ש ע ר י ם

”לכן נראה לי, דלא אסר הרא”ש אלא ליקח מגוף דבר הדולק אבל כשנותן דבר חוצה לה שרי. וכן משמע שם מלשונו ומלשון הטור, שלא כתבו תיבות ”קודם שידליקנה“, משמע אפילו אחר שהדליקה שרי.”

המגן אברהם סובר שלשית הרא”ש כל פעולה שהיא חיצונית לשמן ולפתילה נחשבת לגרם כיבוי, וכל פעולה שהיא בשמן ובפתילה עצמן נחשבת לכיבוי. לכן למגן אברהם מותר לשים ביום טוב אפילו נר דולק בתוך מים, מפני שהכיבוי הוא חיצוני לשמן ולפתילה.

זעיר פה, זעיר שם, דומה כי עמדנו על כך שיש שתי הבנות בשיטת הרא”ש והטור:

לדברי הבית יוסף, כל קיצור משך הבעירה אסור. לפיכך יש לעיין לדבריו מה נחשב לגרמא, וקצר הגליון מהכיל.

לדברי המגן אברהם, כל פעולה המתייחסת לשמן ולפתילה נחשבת לכיבוי, וכל פעולה החיצונית להם נחשבת לגרמא.

השולחן ערוך פסק כפי שראינו בשיטת הרא”ש בהלכות יום טוב. בהלכות שבת סימן רס”ה סעיף א’, כתב שהמסתפק מהשמן שבנר ”חייב משום מכבה“, כפי שנראה משיטת רש”י דלעיל. בסעיף ד’ שם כתב שאסור ליתן מים בכלי שתחת הנר ”מפני שמקרב זמן כיבוי הניצוצות”.

לעומתו, הרמ”א בסימן תקי”ד פסק כשיטת התוספות שמותר לחתוך נר שעוה³, מפני שאין בעיה לקצר את זמן הבעירה של הנר אלא אם כן משפיע באופן מידי על גודל הלהבה. לכן בנר שעווה, בו לחיתוך אין השפעה על הלהבה, מותר להסיר ממנו חלק אע”פ שיקצר את משך הבעירה.

נראה אם כן שהרמ”א והשולחן ערוך נחלקו במחלוקת התוספות-רש”י-רא”ש, האם קיצור זמן הבעירה נחשב לגרם כיבוי או למכבה ממש. והטעם מדוע הרמ”א לא העיר כלום בסימן רס”ה, הוא משום שאין נפקא מינה הלכה למעשה בין פסיקתו לשיטתו לדברי השולחן ערוך שם, כיוון שגם הרמ”א מודה לדבריו אך מטעמים אחרים.

³ על ידי אש ולא על ידי סכין